

İLKEL TOPLUM

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. İlkel topluluk düzeni. Tarihin ilk bölümü ilkel topluluk düzeninin doğuşunu, gelişmesini ve ortadan kalkışını inceler. Bu deyimle biz, ilk insan toplumlarının ortaya çıkışından ilk devletlerin kuruluşuna kadar geçen uzun bir zaman dilimini adlandırıyoruz. Sınıflı (köleci, feodal, kapitalist) toplumun tarihinin beş bin yıllık bir zaman dilimini biraz aşmasına karşılık, ilkel topluluk düzeni yüz binlerce yıl yaşamıştır.

İlkel topluluk düzeninin belirleyici özellikleri nelerdir? İlkel toplumda üretim ilişkileri, başta toprak olmak üzere, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanmaktaydı. Bunun nedeni de gerekli varoluş olanaklarını insanların tek başlarına elde etmelerine izin vermeyen üretim güçlerinin düşük düzeyiydi. İnsanlar birlikte yaşamak ve çalışmak zorundaydılar ve bu ortaklaşa çalışma da üretim araçlarının ve emeğin ürünlerinin ortaklaşa mülkiyetine yol açıyordu. İnsanların özel mülkiyeti, insanın insan tarafından sömürülmesi ve sınıflar yönünde hiçbir düşünce söz konusu değildi.

İlkel topluluk düzeni, insanlık tarihinin bir evrensel evresidir. Bunun anlamı şudur: Her halk (ulus) bu evreden geçmek zorunda kalmıştır, sınıflı toplum durumu bir başlangıç olmayıp ilkel topluluk düzeninin yıkıntıları üzerine kurulmuş bir düzendir.

İlkel toplumun tarihi çok eski zamanları içerir ve bu dönemin incelenmesi, insanın kökeni, dinin doğuşu, sanatların ve bilimlerin ortaya çıkışı, sınıfların ve devletin oluşumu gibi çok önemli sorunların aydınlatılmasını sağlar. İnsanlığın aştığı o güç yolu, atalarımızın doğa karşısında verdiği kahramanca savaşımı inceler.

Her tarih gibi ilkel toplumun tarihi de bir bilimdir: Konusu ise ilkel topluluk düzeninin evrim yasalarıdır. Ve biz, bu yasaları, diyalektik ve tarihsel materyalizm sayesinde anlayabiliriz.

Marxizmin kurucuları birçok yapıtlarında ilkel toplum tarihinin sorunları üzerinde durmuşlardır. Marx ve Engels, toplumsal çalışmalarının daha başlarında, 1845-1846 yıllarında kaleme aldıkları *Alman İdeolojisi*'nde, insan toplumunun başlangıcında, insanlar avcılık, balıkçılık, tarım ve ilkel hayvancılıkla geçindikleri sırada, egemen düzenin [boy (tribü)] mülkiyeti, ortaklaşa mülkiyet olduğunu belirtirler. *Kapital*, *Anti-Dühring* ve öteki yapıtları ile ayrıca Marx ve Engels'in mektupları, ilkel topluluk düzeninin çeşitli sorunlarına ilişkin çok değerli açıklamalar içerirler. Engels 1876'ya doğru, insanın ortaya çıkışının karmaşık sürecinin bilimsel ve maddeci açıklamasını veren *Maymunun İnsana Dönüşümünde Emeğin Rolü* adlı kitabını yazdı.

Burjuva bilimi 1880 yıllarına doğru bol miktarda belge toplamıştı; Marx ve Engels bu belgeleri tekrar gözden geçirerek, ilkel toplumun tarihi hakkında bir biresim (sentez) yapıtı hazırlamaya giriştiler. Bu işi ilkin, Amerikalı büyük bilgin L.H.Morgan'ın bir kitabının bölümlerini inceleyip yorumlayan Marx başlattı. Marx'ın ölümünden sonra, bu çalışmaları Engels sürdürdü ve sona erdirdi; 1884 yılında önemli bir yapıt yayınladı: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Engels bu kitabında, birçok olgulara dayanarak, ilkel toplumun evriminin temel yasalarını ortaya çıkarır ve bu dönemin eksiksiz bir ilk tarihini verir.

Marx ve Engels, karşı-bilimsel kuramları eleştirmek ve ilkel toplumun evrim yasalarını açıklamakla yetinmezler; aynı zamanda, sınıflar gibi, özel mülkiyet ve devlet gibi kurumların kalıcı değil geçici özelliğe sahip olduklarını gösterirler.

İlkel toplumun bilim çalışmaları Lenin tarafından derinleştirildi. İlkel topluluk düzeninin temel özelliklerine ilişkin önemli açıklamaları, *"Halkın Dostları" Kimdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Mücadele Ederler; Tarım Sorunu ve "Marx'ın Eleştirileri"* gibi kitapları ile *Devlet Üzerine* konferansında yer almaktadır.

2. İlkel topluluk düzenine ilişkin bilgi kaynakları: İlkel toplumu incelemenin kendi özellikleri vardır. İnsanlık tarihinin bundan sonraki dönemlerinden birçok ve değişik metinler (yazmalar, yazıtlar, vb.) kalmış olmasına karşın, ilkel topluluk düzeni evresinde yazı bulunmadığı için değişik türde kalıntılar aramak zorundayız.

İlkel toplumla ilgili belli başlı bilgileri bize iki tarih dalı sağlar: *Arkeoloji* ve *Etnografya*. Bunlardan arkeoloji, insanlığın geçmişini maddi kültürün yapıtlarına göre yeniden tasarlar ve yeniden kurar; amacı, bunları araştırmak, tanımlamak ve sınıflandırmaktır. Bu yapıtlar, iş aletlerini, silahları, kapkacağı, konut kalıntılarını, sanat yapıtlarını ve ayin eşyalarını kapsar. Arkeolojik kalıntılar, küçük bir ölçekte bile olsa, geçmişin ideolojisinin belirgin niteliklerini taşır. Arkeologlar eski yerleşim yerlerini (yerleşim merkezleri, köyler) ve mezarları ortaya çıkarırlar, incelerler; buralardaki arkeolojik katmanlarda, yani bazen kalınlıkları onlarca metreyi bulan, hayatın ve insan etkinliklerinin organik ve inorganik kalıntılarının üzerini örten toprak katmanlarında kazılar yaparlar. Bu alanda, jeolojinin, paleozoolojinin ve paleobotanik'in verileri, uygarlıkların kalıtını oldukça tam olarak tanımlamamıza olanak sağlar. Son yıllarda, buluntuların yaşlarını saptamak için, geçmiş bin yıllarda organik kalıntıların geçirdiği değişimleri incelemek ilkesine dayalı fiziko-kimyasal yöntemler geliştirildi. Buna göre, araştırmacılar, kemiklerde, ağaç kalıntılarında, "karbon 14" adı verilen, karbonun radyoaktif izotopunun miktarını ortaya çıkararak (diyelim ki 5500 yılları) mezarın ya da yerleşim yerinin yaşını saptayabilirler.

Etnografya, başta "gelişmemiş" denilen ilkel topluluklarıncı olmak üzere, boyların (tribülerin) ve halkların kültür ve geleneklerini inceler. XIX. yüzyılda ve hatta XX. yüzyılın başlarında, Afrika, Amerika, Okyanusya'nın birçok bölgesinde ve Rusya'nın bazı kesimlerinde, ilkel topluluk düzeninin direngen kalıntılarını koruyan ilkel topluluklar yaşamaktaydı. Bu ilkel toplulukların sayıları, bundan iki bin yıl önce, Herodot, Strabon, Tacitus ve kendi konularında ilginç şeyler aktaran öteki ilkçağ yazarları zamanında çok daha fazlaydı.

Etnografya; üretimi, maddi kültürü, toplumsal düzeni ve halkların manevi hayatlarını inceler ve kalıntılara göre ilkel toplumun özelliklerini yeniden tasarlar; bu nedenle etnografik veriler, ilkel toplumda ailenin, yönetici kurumların, sözel ve hukuksal geleneğin tarihini aydınlayabilecek biricik kaynaktır. Zengin bir belge kaynağı toplamak için etnografalar şu ya da bu boylar arasında uzun yıllar boyu yaşamak, dillerini öğrenmek ve geleneklerine alışmak zorundadırlar. Örneğin L.H. Morgan, Senekaların İrokua boyunun konuğu

oldu; seçkin Rus gezgini Mikloukho-Maklai, Yeni Gine’de Papualar arasında uzun süre yaşadı, geleneklerini inceledi ve bu insanları sömürgeci baskılara karşı korumak için gayret gösterdi.

Etnografik belgeler ne kadar değerli olurlarsa olsunlar iki önemli kusurları vardır. Bunlardan birincisi şudur: Etnografların hiç incelememiş oldukları en geri kalmış boylar bile uygar uluslarla kurulan ilişkiler sonucu pek çok değişime uğramışlar ve kapitalizmin bozucu etkisi altında kalmışlardır. Gelenek ve kültürleri çoğu zaman eski ve yeninin garip bir karışımını içerirler.

Nihayet, evrimin değişik aşamalarında bulunan ilkel toplulukları inceleyen bilginler, bunların genel özellikleri hakkında bilgi verirler. Hangi ekonomi, toplumsal ve ideolojik örgütlenme biçimlerinin daha eski olduğu nasıl bilinebilir, aletlerin, konutların, takıların basit bir betimlemesinden toplumun tarihine nasıl ulaşılabilir? Bu engel, arkeoloji ile etnografyanın malzemelerinin ortaklaşa düzenlenmesiyle aşılabılır.

3. İlkel toplumun tarihinin evreleri. Binlerce yıl boyunca, ilkel toplum çok önemli ekonomik ve toplumsal değişimler geçirdi. Bu nedenle, tarihini birkaç evreye ayırmak gerekir. Bunun hangi ilkeye göre yapıldığını görelim.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Danimarkalı arkeolog Ch. Thomsen, buluntuların sınıflandırılması konusuna üç “çağ” düşüncesini getirmişti: Aletlerin yapımında kullanılan temel maddenin niteliğine göre Taş Çağı, Bronz Çağı ve Demir Çağı. Tarih öncesini çağlara ayırmak için bu ilke kabul edildi. Daha sonra, bu çağların her biri kendi içinde dönemlere ayrıldı: Örneğin, Taş Çağı, taşın işleniş tarzı ve aletin yapılış amacına göre, Paleolitik (“eski taş”), Mezolitik (“orta taş”) ve Neolitik (“yeni taş”) dönemlerine ayrıldı. Bu dönemlerde evreler (erken ve geç Paleolitik) ve maddi kalıntıların toplamının özelliklerine göre aşamalar ya da uygarlıklar halinde tekrar bölünürler; aşama adını tipik nesnelerin (chelléen, acheulléen, moustérien) bulunduğu yerden alır.

Dünyanın bütün arkeolog ve tarihçilerinin kabul ettiği bu sınıflandırma yadsınmaz yararlar sunar. Ama tek yanlı olması bakımından kınanabilir, çünkü ilkel dönem tarihinin evreleri arasındaki far-

kı, aletlerin yapıldığı maddenin özelliğine ve işleniş tarzına indirgemektedir. Bu da bizi tarihin mekanikçi yorum ve tekniğin gelişmesi ile toplumun gelişmesinin birbirinden ayrılması tehlikesine götürür. Oysa, aynı arkeolojik evre, çoğu zaman, toplumsal evrimin çeşitli düzeyinde bulunan halklarla ilgilidir: Örneğin Bronz Çağında, başka yerlerde ilkel düzen çökerken, bazı bölgelerde tarım ve hayvancılık daha emekleme döneminde ve klan düzeni yürürlükteyken, daha başka bölgelerde sınıflara bölünmüş ve gelişmiş bir toplum oluşmuş durumdaydı. Hiç kuşkusuz bu üç tip toplumu aynı tarihsel döneme bağlamak olanaksızdır.

Başka bir sınıflamayı, *Eski Toplum* adlı kitabında, 1880'e doğru, L.H. Morgan önerdi. Bu sınıflama, birinciden farklı olarak, teknolojik ölçütle yetinmez ve her dönemin maddi kültürünün genel özelliği üzerine oturur. Morgan, ilkel toplum tarihini iki döneme ayırır: *Vahşilik ve barbarlık*. Birincisi ok ve yayın bulunmasıyla tamamlanır; ikincisi, çömlekçiliğin bulunmasıyla başlar, tarım ve hayvancılığın doğuşu ve gelişmesini kapsar. Bu iki dönem de üç aşamaya ayrılır: Aşağı Aşama, Orta Aşama, Yukarı Aşama.

Engels, Morgan'ın bu sınıflandırmasını *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtında kullanır. Ama bu sınıflamanın yetersizliğini kabul eder ve yeni belgelerin toplanmasının bir başka yöntemin bu sınıflandırmanın yerini almasına yol açacağını ileri sürer.

Sovyet bilginleri, ilkel toplumun tarihinin Morgan'cı bölünüşünün eskidiği, arkeoloji ile etnografyanın son uygulamalarını artık karşılamadığı düşüncesindedirler; ne var ki herkesin kabul edebileceği bir çözüm yolu henüz bulunmuş değil.

Bütün tarihçiler, insanın biyolojik oluşumunun tamamlandığı sürece, ilkel toplum tarihinin başlangıcında ayrı bir yer vermek konusunda birleşiyorlar, bunu zorunlu görüyorlar; bu sürece *ilkel sürü dönemi* adı veriliyor.

İlkel sürü döneminden sonra *klanlar düzeni* geliyor, bu düzenin doruk noktasında genel anaerki "matriarcat" ve kadın-erkek eşitliği yaşanmıştır.

Nihayet, üretim güçlerinin gelişimi, hayvancılığın, saban tarımının ve madenlerin (bronz, demir) işlenmesinin ortaya çıkışı, sömürünün ilk tohumlarının ve özel mülkiyetin belirlediği yeni bir dönemin

başlangıcını belirliyor; anaerki'nin yerini babaerki "patriarcat" alıyor ve klan demokrasisi de devletin kuruluşu için gerekli ortamı hazırlayan askeri demokrasiye dönüşüyor.

Hiç kuşkusuz, toplumsal ilişkilerin niteliğine dayalı bu sınıflama da şu anda bir varsayım olarak ele alınmalıdır.

Evrelelere bölünme, tarihsel sürecin düzenlenmesinin açıklanmasına olanak sağlıyor. Bir başka zor iş de şu ya da bu dönemin mutlak kronolojisinin yapılmasıdır. Çoğu zaman, tarih öncesinin şu ya da bu evresinin başlangıç ya da sonunu tam olarak saptamanın olanaksızlığıyla karşı karşıya kalıyoruz: Zamanın akışında geriye doğru gittiğiniz oranda kesin kronoloji giderek belirsizleşiyor.

4. Tarih yazıcılığına toplu bakış: İlk insanların yaşamına ilişkin düşünceler uzun süre belirsiz kaldı. İlkçağ yazarları insanlığın başlangıcında varolduğu kabul edilen bir "altın çağ" efsanesini tekrarlıyorlar, ya da ellerini, dişlerini ve sopalarını silah olarak kullanan hayvan yaratıkları anlatıyorlardı. Ortaçağ'da, kilisenin egemenliği, ilkel zamanlara ilişkin bilimsel düşüncelerin gelişimini engelledi: Dinbilimciler, ilk insanlar olan Adem ve Havva'nın Tanrı tarafından yaratıldıklarını öğretiyorlar ve kilise de yetkisiyle, bunların cennetten kovuluşlarını, tufanı ve İncil'in öteki safyürek öykülerini onaylıyordu. Gelişmemiş ulusların geleneklerine ilişkin bilgiler, uydurma şeylerdi: Kimi zaman bu insanlar köpek başlı, hatta başsız, gözleri göğüsleri üzerinde tasarlanıyordu.

Ancak, Kolomb ve Magellan'dan başlayarak (özellikle Kracheninnikov, Pallass, Miller gibi kaşifler), gelişmemiş halkların hayatını Avrupalı bilginlere tanıtan, XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar yapılan büyük coğrafi keşifler, etnografyayı başlatarak ve ilkel tarihin üzerine düşünmeye yol açtılar. XVIII. yüzyılın başında, Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında yaşayan misyoner Lafitau, bunların geleneklerinin Avrupalıların çok eski geçmişini açıklayabileceği düşüncesini ortaya atan ilk insan oldu. Bununla birlikte, XIX. yüzyılın ortalarına kadar, tarih öncesi döneme ilişkin keyfi varsayımlarla yitindi bilim. Yazının bulunmasından önceki döneme ait gizeme kesinlikle nüfuz edemeyeceğimizi ileri süren birçok kuşkucu, incelemelerden vazgeçmekten söz ediyordu.

Dördüncü Zaman'ın başlarına ait hayvan fosilleri arasında (insan yapısı) aletleri ortaya çıkaran ilk arkeolojik kazılar (1830'lara doğru İngiltere'de McEney ve 1840'a doğru Fransa'da Boucher de Perthes), ilkel dünyanın arkeoloji ve antropolojisinin temellerini atmalarına, nazari varsayımlardan tarih öncesi topluma ilişkin ciddi belgelere geçişi sağlamalarına karşın, içten bir düşmanlık tavrıyla değilse bile inanmazlıkla karşılaştılar. Ancak Darwin'in bulgularından sonradır ki, bilginler McEney ile Boucher de Perthes'in çalışmalarının gerçek değerini anladılar.

XIX. yüzyılda burjuva tarih bilimi, ilkel topluma ilişkin bilgilerin dizgeleştirilmesine (sistemate edilmesine) büyük katkılarda bulundu. İsviçreli hukukçu J. J. Bachofen, anaerik dönemin ve bunun ardından gelen ataerik dönemin varlığını kanıtlamak için İlkçağ yazarlara başvurdu. L.H. Morgan, kendiliğinden (spontane) bir materyalizmin yandaşı olarak, klanlar düzeninin özelliğini çözümledi; insanlığın evriminin bütünlüğü düşüncesini destekliyor ve Kuzey Amerika Kızılderililerinin toplumsal örgütlenmesi incelemesine dayanarak Greklerin ve Romalıların tarihsel gelişimlerini açıklamaya çalışıyordu. Fransız bilgini G. Mortillet ile İsveçli arkeolog O. Montelius, Taş ve Bronz Çağlarının belgelerinin sınıflandırılmasının ilkelerini koydular. Rus bilgini M. Kovaleski ataerik topluluğu inceledi ve anaerik ile günümüz tekeşli ailesi arasında geçici bir biçim olduğunu kanıtladı.

XX. yüzyılın burjuva etnograf ve arkeologları, ilkel toplumun tarihine ilişkin çok zengin belgeler topladılar, bu da onlara, kendilerinden öncekilerin bilinen olgu eksikliği nedeniyle zorunlu olarak yaklaşık boyutlarda kalan birçok kuramsal açıklamalarını aydınlığa kavuşturma olanağı sağladı. Morgan ile Mortillet'nin, insan toplumunun evrimine ilişkin bir tek biçim göstermelerine karşın, XX. yüzyıl bilginleri, insanın ve hatta Paleolitik dönem insanının gelişiminin birçok ve karmaşık biçimlerini göstermek olanağı buldular. İngiliz tarihçisi G. Clark kendisinden önce yapılan çalışmaların bir dökümünü çıkardı ve Mezolitik dönemden başlayarak Avrupa'nın çeşitli ilkel topluluklarının ekonomisinin ve hayatının gelişmesini gösterdi.

Ama, XIX. yüzyıl bilginlerinin insanlığın evrimine ilişkin şematik düşüncelerini geliştiren bazı emperyalizm dönemi burjuva

tarihçileri, evrim ilkesini kesin olarak inkar ettiler. Alman etnografı F. Graebner'in ortaya attığı kültürel alanlar kuramına göre, insan kültürü, zaman içinde gelişecek yerde, yalnızca mekanda değişmektedir ve bütün insanlık bir donmuş kültürel alanlar toplamından başka bir şey değildir. Alman bilgini O. Menghin, karşıdevrimci düşüncelerini açıklamak için arkeolojiye başvurdu. Verileri çarpıtmak pahasına da olsa, ilkel toplumun tarihini, çeşitli kültürel ortamlara ait boyların göçlerinin sonucu olarak gösteriyordu. Bu kuramlar, ilkel toplum tarihini "ari ırkın" sözde sefer ve fetihlerinin büyük başarısına dönüştüren G. Kossinna'nın açıkça gerici görüşleriyle sonuçlandı.

Birçok burjuva etnografı, özel mülkiyetin, insanın insan tarafından sömürülmesinin, kadının ailede ve toplumdaki ast rolünün ve kapitalist düzenin birçok çirkinliklerinin sürekli ve değişmez niteliğini "ortaya koydu"; onlara göre, insan toplumunun en eski aşamalarında da sınıflar vardır. Burjuva etnografyası kimi zaman sömürgelerdeki emperyalist baskıların haklı gösterilmesine hizmette bulundu.

XX. yüzyılın A. Hrdlicka, J. Lips, F. Boas gibi ilerici arkeolog ve etnografı bu gerici kuramlara karşı savaştılar ve geçmiş yüzyılın evrimci geleneklerini savundular, G. Childe gibi ilerici bilginler bu yolda büyük çalışmalar yaptı.

Sovyet tarihçileri, tarih öncesi dönemin incelenmesinde büyük başarılar elde etti. Arkeolog V. Gorodtsov, P. Efimenko, A. Brussov, T. Passek, B. Kouftine, S. Kisselev, V. Ravdonikas ve ötekilerin yaptıkları, ilkel toplumun ilk aşamalarından başlayarak sınıflı toplumların doğuşuna kadar geçen binlerce yıl boyunca çeşitli bölgelerde tarihin izlenmesine olanak sağladı. Tarih öncesi dönemin temel süreçlerinin kuramsal yorumu için sayısız belgeler sundular.

I. Roguinski, V. Bounak, M. Nestourkh gibi antropologlar, insan toplumunun başlangıç evresinin ciddi incelenmesi için vazgeçilmez bir öge olan insanın kökeninin aydınlatılmasına katkıda buldular; ayrıca ırkların oluşumu sorununu da incelediler ve ırkçı kuramın çürüklüğünü kanıtladılar. Kafatası kemiklerine göre insan yüzünün tasarımını yapan M. Guerassimov'un yöntemi tarih öncesi bilgisine yardımcı oldu. Guerassimov binlerce yüzyıl önce yaşamış insanların yüzünü temsil eden birçok portre yarattı.

S. Tolstov, M. Kosven, D. Olderogge, S. Tokarev gibi etnografların çalışmaları, ilkel topluluk düzeninin incelenmesine önemli katkılarda bulundu: Tarım ve hayvancılığın kökeni, dinlerin doğuşu maddeci bir anlayış içinde kavrandı; anaerkinin insanlık tarihinin evrensel bir evresi olduğu kanıtlandı; klanlar düzeninin yıkılışının ve komşuluk topluluğunun vb. oluşumunun somut özellikleri biliniyor artık.